

Світлана РАДОМСЬКА

**ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСАЦІЇ *Ї У ТВОРАХ ДІЯЧІВ
ОСТРОЗЬКОГО КУЛЬТРНОГО ОСЕРЕДКУ (А. РИМША, В.
СУРАЗЬКИЙ, Х. ФІЛАЛЕТ, Д. НАЛИВАЙКО)**

У статті відображено результати фонетичного аналізу рефлексів *ї в острозьких друках та проведено порівняльну характеристику виявлених реліктів. На основі фактичного матеріалу встановлено вияв живомовних рис у досліджуваних творах.

Ключові слова: *корінь, наголошена позиція, рефлексія, графема, острозький стародрук.*

Творцями острозьких пам'яток були представники як з різних регіонів тогочасної України та Білорусі, так і різного рівня освіченості. Для дослідників власне мовного контексту острозьких творів важливим є, як ці два фактори впливали на мовне оформлення творів, як автори протистояли, чи навпаки, – привносили власну територіальну народно-розмовну стихію в свої оригінальні та перекладні твори, як острозька культурна традиція позначалася на свідомості, а відтак і писемній традиції авторів. Розв'язання цих поставлених завдань і є загалом метою нашого дослідження.

Джерельною базою цієї студії ми обрали твори, написані у майже однаковому часовому відрізку існування Острозького культурного осередку (ОКО), автори яких походили з різних українських та білоруських земель. Ми аналізуємо епіграму до Статуту ВКЛ 1588 року Андрія Римши[□], який народився в селі Пенчина на Новогрудщині (тепер Брестська область Білорусі) у дрібношляхетській родині; богословський трактат «Книжиця»,

---

[□]Приклади наводяться за виданнями: Аньдртї Рымша. На прїславные а старовтчне клїтноты или грбы яснївїтможного пана Лва Сантги... // Статути Великого Князївства Литовського. У 3-х томах. Т. III. Статут ВКЛ 1588 р. / за ред. С.Ківалова, П.Музиченка, А.Панькова. – Одеса, 2004. – С. 26; Суразький Василїй. Книжица [в шести розділах] = О єдиной істинной православной в-рт, і о святой соборной апостольской церкви. – Острог, 1588. Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В.Вернадського (Шифр Кир. 649); Фїлалет Христофор. Апокрисис, албо Отпов-дї на книжки о собор- Берестеском... – Острог, 1598-1599. Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В.Вернадського (Шифр Кол. Попова 157); Л-карство на оспалый умысл чолов-чїй. – Острог, 1598-1599. Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В.Вернадського (Шифр Кир.794)

датований 1588 роком, автором якого вважається *Василь Суразький*, – уродженець Суража; перекладений з польської мови в Острозі у 1598-1599 роках полемічний твір «Апокрисис», автор якого – *Христофор Філалет*, – народився у великопольській родині (правдоподібно, з Познанського воєводства); книга-збірка «Лѣкарство на оспалый оумысль чоловѣчій», яку у 1607 році в Острозі перекладено з грецької мови вихідцем із міщанської родини Гусятина (нині Тернопільська область) *Дем'яном Наливайком*.

Як бачимо, кожен із авторів досліджуваних пам'яток прийшов до Острога із власним мовним багажем, можна припустити, що мовлення кожного мало певний територіальний діалектний відбиток. Подальше літературно-освітнє життя кожного з діячів тісно пов'язані з Острозькою академією, що дозволяє припускати про їхню загальну високу ерудицію та писемно-мовний вишкіл зокрема, що не могло не позначитись на письмі. У зв'язку з чим постає логічне питання про так званий острозький мовний узус: чи існував він взагалі, чи був той певний загальний мовний стандарт, який ставив в один ряд писемну традицію представників різних діалектних зон.

Для розв'язання поставленої проблеми варто враховувати факти всіх рівнів мовної системи. Ми у своїй студії здійснили спробу визначити народнорозмовну присутність на основі однієї риси – *ѣ. Рефлекси цієї фонемі з огляду на свою специфічну природу дозволяють робити висновки про походження автора чи про місце написання твору, а також вияви цієї фонемі у творах є вдячним показником для встановлення рівня живомовного впливу на писемну мову автора. Вибір для дослідження реліктів *ѣ саме в кореневих морфемах зумовлений винятково обмеженням обсягом пропонованої студії.

Аналіз ятевих рефлексів «Лѣкарства...» здійснюємо на основі укладеного нами словопоказчика до рукописного оригіналу твору, тому всі зазначені приклади подаватимуться в алфавітному порядку, аналіз решти творів здійснено на основі фотокопій рукопису кожного твору (виняток становить малий за обсягом твір А. Римші), приклади подаватимуться у порядку їх фіксації на сторінках оригіналу. У творах наголошеність / ненаголошеність позиції фіксуємо відповідно до проставлених автором наголосів (крім епіграми А. Римші, в якій наголоси не проставлені), наголошену позицію у словах без проставлених наголосів визначаємо відповідно до сучасної їх вимови.

Проаналізовані твори дали багатий матеріал для фіксації ятевих рефлексів у коренях слів: 38 морфем зазначено у творі В. Суразького, 33 – у творі Х. Філалета, 8 – у А. Римші і 77 – у

Д. Наливайка. Така різниця, насамперед, зумовлена неоднаковим обсягом аналізованих творів. Серед зафіксованих кореневих морфем із рефлексом *ѣ переважна більшість проілюстрована значною кількістю прикладів, проте є і одиничні випадки вживання слова з ятевим рефлексом у корені. Також не всі кореневі морфемі проілюстровані прикладами ятевої рефлексії в наголошеній і ненаголошеній позиції слова, хоча маємо і досить випадків повної картини ятевого рефлексу в одному корені.

У творі *А. Римші* відсутні графемі **ѣ** та **и** на місці *ѣ у коренях слів, панівною є реалізація **е** у наголошеній позиції у таких коренях: **-вѣк-**: *старовечныѣ, вовеки, човека*; **-сѣд-**: *оселость*; **-смѣл-**: *смелос(т)*; **-свѣт-**: *зъ света, света, светъ*; **-стрѣл-**: *пострелена, пострелного*; **-лѣт-**: *лета*; **-свѣд-**: *светъковъ*. У ненаголошеній позиції також маємо **е** у корені **-стрѣл-**: *стрела*. Усього у творі зафіксовано 14 написань графемі **е**, з яких 1 – у ненаголошеній позиції.

Загальною тенденцією у мові *В. Суразького* є панівне написання графемі **ѣ** як в наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях у таких коренях: **-бѣс-**: *бѣсы* 9 – $\omega(t)$ *бѣсовъ* 5; **-вѣд-**: *повѣдано* 14, *вѣдати* 26, *вѣдали* 29 – $\omega(t)$ *невѣдѣнїа* 7, *оповѣдѣючи* 20, $\omega(t)$ *невѣдѣнїа* 37; **-вѣр-**: *вѣре* 1, *правовѣрныхъ* 3, *вѣра* 5 – *наоувѣрѣнїе* 18, *оувѣрѣючи* 18, *достовѣрнѣишїй* 32; **-вѣст-**: *и(з)вѣстно* 1, *бѣ(з)вѣсти* 6, *исповѣсть* 11 – *блговѣщенїа* 3, $\omega(t)$ *вѣщати* 4, *блговѣствованїе* 7; **-лѣј-**: *надѣемъа* 39 – *дѣанїи* 26; **-лѣт-**: *лѣта* 18, *лѣтъ* 23 – $\omega(t)$ *лѣтописца* 38; **-тлѣн-**: *растлѣнно* 7 – *тлѣючи(м)* 16; **-цѣл-**: *неисцѣлно* 31 – *исцѣлѣти* 34; **-цѣн-**: *многоцѣненъ* 10 – *много цѣненъ* 13.

Послідовне написання **ѣ** у наголошеній позиції зафіксовано у коренях *-бѣд-*, *-вѣк-*, *-гнѣв-*, *-дѣл-*, *-звѣр-*, *-лѣз(ж)-*, *-лѣп-*, *-мѣс-*, *-мѣст-*, *-нѣц-*, *-обѣт-*, *-смѣл-*, *-тѣл-*, *-тѣн-*; лише в ненаголошеній позиції: *-бѣз-*, *-грѣх-*, *-слѣд-*, *нѣх(ш)-*, *-сѣк-*, *-тѣсн-*, *-тѣш-*.

Написання графемі **ѣ** у відповідності до звука [і] було вже настільки міцно закорінене у свідомості автора, що той вживає цю графему і в неетимологічній позиції, наприклад, у слові *пѣровѣвшымъ* 16.

Серед такого обширного масиву фіксацій «ятя» у коренях слів єдиними прикладом друку **е** на місці *ѣ у ненаголошеній позиції

маємо слово *седѣли* 29. Корінь **-сѣд-(0)1**¹ представлений лише цим словом. Однак спостерігаємо і незначну опозицію у написанні **ѣ** – **е**: у корені **-крѣп-(1)1** у ненаголошеній позиції трапляється варіативне вживання літер **ѣ** та **е**: *оукрѣпляютса* 39 – *на оукрѣплѣніе* 3; аналогічне явище спостерігаємо у коренях **-мѣн-(1)3**: *вмѣнитса* 28 – *о̆ пременѣнію* 3, *о̆(т)менѣ(т)са* 5, *са о̆(т)менѣет* 9 і **-слѣп-(1)1**: *слѣпыа* 38 – *заслепіло* 7. У корені **-свѣт-(1)1** при панівному друкуванні **ѣ** як в наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях фіксуємо одиничне з **е**: *свѣта* 6, *свѣтѣ* 6, *о̆(т)свѣта* 6, *просвѣщающаго* 38, *просвѣти(т)* 40 – *просветішася* 15.

Трапляються поодинокі поплутування **ѣ** – **и** в наголошеній позиції у корені **-прѣсн-(1)2**: *о̆̆ прѣснѣкахъ* 2 – *прісно* 22, *пріснымъ* 36 (друкування *пр(с)но* 21 при підрахунках не враховуємо через гіпотетичність використання у слові графема **ѣ**, **е** чи **и**); у ненаголошеній позиції у корені **-свѣд-(4)4**: *свѣдѣтельствоѣтъ* 23, *свѣ(д)тельствоѣмо* 25, *свѣдѣтелствоѣмей* 38 – *свидѣтельствоѣтъ* 13, *свидѣтелствованнаго* 17, *свидѣтелствоѣтъ* 20.

Усього у творі зафіксовано **149** етимологічних написань графема **ѣ**, з яких 106 – у наголошеній позиції, 43 – у ненаголошеній; **7** – з графемою **е** лише в ненаголошеній позиції; **6** з графемою **и**, з яких 2 – у наголошеній позиції, 4 – у ненаголошеній.

Послідовне написання **ѣ** в наголошеній і ненаголошеній позиціях спостерігаємо і в творах **Х. Філалета**, що проілюстровано в написаннях у таких коренях: **-дѣј-**: *надѣю* 6, *дѣлами* 7, *дѣа* 9 – *дѣепісцемъ* 9, *дѣепісцевоу* 10, *дѣепісець* 11; **-мѣр-**: *мѣръ* 4, *мѣримо* 8, *мѣры* 9, *с мѣры* 14, *в мѣръ* 18 – *вымѣренѣа* 18; **-свѣд-**: *досвѣдѣвши* 4, *о̆(т)свѣдомого* 7, *свѣдомъ* 10 – *свѣдоцствъ* 11, *свѣдоцтвомъ* 15, *о̆ свѣ(д)чѣньемъ* 23.

Послідовне написання **ѣ** лише в наголошеній позиції зафіксовано у коренях **-вѣк(ч)-**, **-вѣр-**, **-вѣтр-**, **-зрѣх-**, **-лѣт-**, **-мѣст-**, **-свѣж-**, **-смѣл-**, **-сѣј-**, **-тѣх(ш)-**, **-цѣл-**; лише у ненаголошеній позиції: **-бѣг-**, **-вѣст(ш)-**, **-звѣзд-**, **-лѣк(ч)-**, **-мѣх(ш)-**, **-пѣст-**, **-слѣд-**,

¹ Співвідношення написання графема **ѣ** з графемами **т** чи **и**, де в чисельнику загальна кількість написань з **ѣ**.

-слѣп-, -смѣх(j)-.

Домінування рефлекса **ε** на місці ***ѣ** не є визначальною фонетичною особливістю мови перекладача твору Х. Філалета. Спостерігаємо лише одиначне використання цієї графеми у наголошеній позиції на прикладі кореня **-пѣк(ч)-(0\1)**: *оу̇вонѣкѹ* 13. У решті випадків вживання цієї графеми можна вважати хіба що ваганням автора у написанні **ѣ** чи **ε** в наголошеній позиції у коренях **-звѣрх-(5\1)**: *звѣрхность* 11, *звѣ(р)хности* 25 – *звѣрхности* 18; **-обѣт-(1\1)**: *обѣтници* 18 – *обѣтницамъ* 18; **-рѣч-(3\9)**: *рѣчь* 9, *рѣчи* 15, *рѣчиі* 16 – *рѣчи* 15, *рѣчь* 16, *дорѣчи* 17; у наголошеній / ненаголошеній позиціях у коренях **дѣл-(2\1)**: *роздѣлехъ* 10 – *роздѣ(л)* 21 – *роздѣлити* 10; **-мѣн-(4\1)**: *нѣω(t)мѣнѹю* 5, *помѣненый* 16 – *ω(t)мѣнѹи* 22, *помѣненого* 28 – *менѹванный* 23; **-свѣт-(12\2)**: *свѣтъ* 2, *на свѣтло* 3, *свѣтскы(х)* 10 – *свѣцкогo* 21, *свѣцкы(м)* 21 – *здосвѣтче(н)а* 3; поплутування **ѣ** – **ε** у ненаголошеній позиції у корені -лѣг-(2\1): *по(д)лѣгати* 25 – *подлѣгѣишь* 4.

Написання **и** на місці ***ѣ** фіксуються, хоча на тлі переважного використання **ѣ** вони видаються як поодинокі винятки. Наприклад, у слові «ω(t)повѣдъ» у корені **-вѣд-(25\1)** з 25 випадків вживання графеми **ѣ** (*ω(t)повѣди* 7, *ω(t)повѣдъ* 8, *в ω(t)повѣди* 8 та ін.) лише один раз фіксуємо друк літери **и**: *ω(t)повиди* 14. Показовим є приклад друку літери **и** у корені **-сѣд-(0\1)**: *сидлахъ* 4.

Усього у творі зафіксовано **180** етимологічних написань графеми **ѣ**, з яких 114 – у наголошеній позиції, 66 – у ненаголошеній; **17** – з графемою **ε**, з яких 14 – у наголошеній позиції, 3 – у ненаголошеній; **2** – з графемою **и**, з яких по одному в наголошеній і ненаголошеній позиціях.

Рефлекси ***ѣ** у творі **Д. Наливайка** послідовно передаються графемою **ѣ**, що спостерігаємо у кореневих морфемах як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях: **-бѣг(ж)-**: *бѣглый* 92, *збѣгньмо* 83, *збѣга* 81 – *бѣжатъ* X, *бѣгаймо* 71, *бѣжимо* 96; **-бѣд-**: *бѣда* 155, *бѣды* 34, *бѣдъ* 40 – *бѣда* 3, *бѣдоу* 7, *в бѣдоу* 54; **-вѣж-**: *навѣжена* 79 – *навѣжаючи* 75, *навѣже(н)а* 76, *на(д) навѣже(н)ε* 89; **-вѣк(ч)-**: *вѣѣки вѣко(м)* 124, *вѣк' X*, *на вѣк' X* – *на вѣки* 35, *навѣки* 30; **-вѣр-**: *вѣрѹ* 19, *дла вѣры* 26, *за вѣрѹ* 26 – *а̇бы*

повѣрꙗль 149, повѣрꙗю(т) 173; **-вѣст(ш)-**: бѣз' вѣсти 105, невѣста
 7, невѣстами 54 – под приповѣстю 23, приповѣсть 24,
 приповѣстей 55; **-гнѣв-**: гнѣваючи 90, гнѣвающо҃са 39, до гнѣвоу
 XI – стѣ... гнѣвили 21, ро(з)гнѣвили҃смо 67; **-грѣх(ш)-**: до грѣха XI,
 на грѣхъ XIV, грѣх(х) XIV – (до грѣхà 163), в грѣхàхъ XI, грѣхи XIV;
-дѣл-: дѣло 38, нероздѣлноу 129, подѣлена 120 – ро(з)дѣленьє 118,
 роздѣлꙗю(т) 25, ро(з)дѣлꙗитиса 106; **-дѣт-**: ѿ дѣтє(х) 105, дѣти
 106, дѣтє(м) 122 – з дѣтми 118, дѣтѣй 127, з дѣтòк' 4; **-звѣзд-**:
 звѣзды IX, звѣзды 59, звѣз'дноу 88 – межѹ звѣздоу 88, звѣздоу
 88; **-звѣрх-**: ѿ звѣ(р)хность 39, звѣ(р)хностей 43, звѣ(р)хности 51
 – позвѣрхòвый 156, позвѣрхòвнє 30; **-звѣт-**: звѣтáжитъ 11,
 звѣтáжити 11, звѣтáжи(л) 62 – за звѣтá(ж)ци 10, звѣтáжáешъ
 135, а̀бьсь звѣтáжáль 135; **-лѣн-**: до лѣности 71, лѣность 132 –
 лѣнꙗвыми 73, лѣнꙗвиши(м) 90, сá... лѣноуєши 31; **-лѣп-**: лѣпꙗиий 2,
 лѣпꙗиши(м) 2, лѣпꙗиши(х) 22 – до полѣпꙗиє(н)á XIV, полѣпꙗиє(н)є 13,
 полѣпꙗиє(н)á 65; **-мнѣй-**: мнѣйшиє 52, мнѣйшой 135, намнѣйшой 61
 – нáмнѣй 13, нанáмнѣй 1, нáмнѣй 76; **-мѣн-**: в'змѣнѣки 96,
 нєѡ(д)мѣн'ны(м) 153, нєѡ(т)мѣн'ноє 156 – в'мѣнѣти 156,
 ѡ(т)мѣнꙗитиса 29, ѡ(т)мѣнáет'сá 41; **-мѣр-**: бє(з)мѣрнє 8,
 змѣрєный X, з мѣ(р) 8 – мѣркѡй 163; **-мѣст-**: мѣста 2, мѣсто 55, до
 мѣста 71 – вмѣстꙗти 42, мѣстѣчко 49; **-мѣш-**: нєзмѣшаноу 129,
 помѣшано 129 – замѣшáньá 150; **-свѣд-**: досвѣдчимо 30,
 досвѣ(д)чованы 29, досвѣ(д)чєнь 91 – досвѣ(д)чáючòго 156, перед
 досвѣ(д)чєньємъ 30, з досвѣ(д)чєньá 34; **-свѣт(ч)-**: засвѣти(т)сá
 112, ро(з)свѣтáтъ 46, свѣта 7 – ѿсвѣтꙗль 35, сá... просвѣтꙗль
 42, ро(з)свѣтꙗлòсá 42; **-слѣд-**: вслѣ(д) 162, до наслѣдова(н)á 172,
 наслѣдова(н)єм' 178 – наслѣдòвцòвъ 143, наслѣдòвáти 138,
 наслѣдòвáти боудє(ш) 150; **-смѣ-**: насмѣва(н) 92, насмѣванъ 123,
 насмѣвиско 114 – насмѣвáлисá 76, насмѣвáл'бысьсá 92,
 насмѣвáйсá 174; **-сѣд-**: соусѣдо(в) 7, з сѣсѣдо(м) 115, сѣсѣдъ 121 –
 всѣдаю(т) 110, засѣдáю(т) 115, з'сѣдáль 77; **-тѣх(ш)-**:
 нєоутѣшны(у) 114, потѣха XV, потѣхи 32 – до потѣшєньá 164,

по̀тѣши́выє 9, оу̀тѣши́тєлє 3; **-хлѣб-**: похлѣ̀б`ство(м) 140, похлѣ̀бцовѣ 31, межѣ̀ похлѣ̀бцами 113 – похлѣ̀бова(н)є 105, похлѣ̀бова́ти 115, похлѣ̀боую(т) 161; **-цѣл-**: цѣ̀лости XIV, в цѣ̀лости 17, цѣ̀лыє 2 – поцѣ̀ловáнъє 69, поцѣ̀лоу́ю 118, цѣ̀л`кóмъ 150.

Етимологічне друкування **ѣ** лише у наголошеній позиції фіксуємо у таких коренях: -бѣл-, -вѣс(ш)-, -вѣтр-, -дрѣм-, -дѣд-, -звѣр-, -зѣл-, -мѣс-, -обѣт-, -пѣн-, -пѣр-, -пѣсн-, -рѣз-, -смѣл-, -смѣх(ш)-, -снѣж(ж)-, -стѣн-, -сѣї-, -сѣн-, -сѣт-, -тѣн-, -тѣсн-, -хвѣї-, -цѣн-; лише у ненаголошеній позиції: -блѣд-, -бѣс-, -гнѣзд-, -крѣп-, -лѣв-, -лѣз-, -мѣз-, -мѣт-, -пѣст-, -слѣп-, -стрѣл-.

У писемному мовлені Д. Наливайка написання **є** як рефлексу *ѣ не є показником ненаголошеного складу з цією літерою як опозиційне до написання **ѣ** у наголошеній позиції, така опозиція у чистому вигляді спостерігається рідко, як-от у корені **-срѣб-(4|1)**: срѣ̀бро(м) 3, срѣ̀бро 47, срѣ̀бра 89 – на сребролю̀б`ство 113, де вживання літери **ѣ** підтримується церковнослов'янською традицією. Написання тѣ̀ло XIV, тѣ̀ла 8, с тѣ̀ла 18, тѣ̀лъ 39 – телѣ̀снѣю 52, телѣ̀сноє 52, телѣ̀снє 55 красномовно свідчить про відображення польського узусу: під наголосом **ѣ**, в ненаголошеній позиції **є**².

Цю ж тенденцію, хоч і менш виразно, простежуємо й у таких прикладах: **-лѣт-(5|1)** (лексичне значення «літати»): вылѣ̀тветъ 18, о(т)лѣ̀тѣючи 51, розлѣ̀тѣю(т)сє 102 – лѣ̀тáнъє 174, о(т)лѣ̀тáетъ 122 – сє... розлѣ̀тѣло 31 та **-рѣк(ч)-(10|1)**: сє... оу̀тѣ(к) 58, оу̀тѣкъ бѣ̀ль 76 – оу̀тѣка́ю(т) 56, оу̀тѣка(л)сє 75, оу̀тѣка́й 108 – оу̀тєчє(т)сє 158. У коренях **-рѣк(ч)-(17|36)** відзначаємо поплутування написання графем **ѣ** – **є**: рѣ̀(к) 11 – рѣ̀къ X під наголосом, вы́рѣкъ 21 – вы́рєкъ 118 у ненаголошеній позиції. Поплутування **ѣ** – **є** спостерігається також і в корені **-рѣч-(1|20)** з лексичним значенням «річ, предмет»: рѣ̀чь 25 – рѣ̀чь 99. Аналогічний випадок маємо і в словах чоловѣ̀къ X – чловѣ̀къ X (1/1).

Незалежна від наголосу також і варіативність написання

---

² Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків, 2002. – С. 281.

графема **и** як рефлексу ***ѣ**, що яскраво можна проілюструвати на прикладі поплутування графем **ѣ** – **и** у коренях **-вѣд-(50/4)** як в наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях відповідно: *вѣдаю* 8, *вѣдаю(т)* 10 – *завѣдѣючого* 39, *выповѣдѣти* 49, *вѣдай* 164 – *невидѣмое* 60; **-лѣк(ч)-(38/7)**: *не(з)лѣчныє* 9, *незлѣчны(х)* 72 – *незлѣчны(х)* 63, *незлѣчныє* 164 – *незлѣчноє* 21, *незлѣчны(х)* 38; **-цвѣт-(8/3)**: *цвѣтѣ* 31, *цвѣ(т)* 99 – *выцвѣчныє* 170, *цвѣчѣнью* 77 – *цвѣтоутѣ* 139, *с цвѣчѣнѣа* 178; опозиція **и** – **ѣ** у наголошеній / ненаголошеній позиціях у корені **-квѣт-(1/1)**: *а̂бы... кви(т)ндѣа* 179 – *на(д) квѣ(т)ки* 59.

Усього у творі зафіксовано **825** етимологічних написань графема **ѣ**, з яких 541 написання – у наголошеній позиції, 284 – у ненаголошеній; **63** – з графемою **ѣ**, з яких 48 написань – у наголошеній позиції, 15 – у ненаголошеній; **16** – з графемою **и**, з яких 6 написань у наголошеній позиції, 10 – у ненаголошеній.

Витворити цілісну картину рефлексакції ***ѣ** у писемному мовленні А. Римші, В. Суразького, Х. Філалета і Д. Наливайка допоможе узагальнююча таблиця, в якій показано ятеві рефлексії у коренях, які є спільними для творів всіх чи хоча б двох з авторів.

З огляду на неспіввідносність за обсягом твору А. Римші з досліджуваними творами решти письменників, спочатку подаємо порівняльний аналіз зафіксованих коренів з рефлексами ***ѣ** у творі А. Римші і рефлексії у відповідних коренях у творах решти письменників

Таблиця 1. Порівняльний аналіз зафіксованих коренів з рефлексами ***ѣ** у творі А. Римші і рефлексії у відповідних коренях у творах решти письменників:

А. Римша		В. Суразький		Х. Філалет		Д. Наливайко	
+	- ³	+	-	+	-	+	-
-вѣк(ч)-							
ѣ	--	ѣ	--	ѣ	-	ѣ	ѣ
-чоловѣк-							
ѣ	--	--	--	--	-	ѣ(14)/ѣ(1)	-

³ Наголошена позиція

⁴ Ненаголошена позиція

-сёд-							
ε	--	--	ε(1)	и(1)	-	ѣ	ѣ
					-		
-смѣл-							
ε	--	ѣ	--	ѣ	-	ѣ	-
					-		-
-свѣт(ч)-							
ε	--	ѣ	ѣ(3)/ε(1)	ѣ(11)/ε(2)	ѣ	ѣ	ѣ
-стрѣл-							
ε	ε	--	--	--	-	--	ѣ
					-		
-лѣт- (у зн-ні «роки»)							
ε	--	ѣ	ѣ	ѣ	-	ѣ	-
					-		-
-свѣд-							
ε	--	--	ѣ(4)/и(4)	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ

Таблиця 2. Порівняльний аналіз для спільних коренів у творах В. Суразького, Х. Філалета та Д. Наливайко:

В. Суразький		Х. Філалет		Д. Наливайко	
+	-	+	-	+	-
-бѣг-					
-	ѣ	--	ѣ	ѣ	ѣ
-					
-бѣд-					
ѣ	--	--	--	ѣ	ѣ
-бѣс-					
ѣ	ѣ	--	--	--	ѣ
-вѣд-					
ѣ	ѣ	ѣ	ѣ(25)/и(1)	ѣ(26)/і(1)	ѣ(24)/и(3)
-вѣр-					
ѣ	ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ
-вѣст-					
ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ	ѣ

-гнѣв-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	Ѣ
-зрѣх-					
-	Ѣ	Ѣ	--	Ѣ	Ѣ
-					
-дѣј-					
Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ(4)/ї(1)
-дѣл-					
Ѣ	--	Ѣ	Ѣ(1)/ε(1)	Ѣ	Ѣ
-звѣр-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-крѣн-					
-	Ѣ(1)/ε(1)	--	--	--	Ѣ
-					
-лѣз-					
Ѣ	--	--	Ѣ(2)/ε(1)	ε(3)	Ѣ(7)
-лѣп-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	Ѣ
-мѣн-					
-	Ѣ(1)/ε(3)	Ѣ	Ѣ(2)/ε(1)	Ѣ	Ѣ
-					
-мѣс-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-мѣст-					
Ѣ	--	Ѣ	--	Ѣ	Ѣ
-обѣт-					
Ѣ	--	Ѣ(1)/ε(1)	--	Ѣ	--
-слѣд-					
-	Ѣ	--	Ѣ	Ѣ	Ѣ
-					
-слѣп-					
-	Ѣ(1)/ε(1)	--	Ѣ	--	Ѣ
-					
-тѣл-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-тѣн-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-тѣсн-					
-	Ѣ	--	--	Ѣ	--
-					
-тѣх-					

-	ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ
-					
-цѣл-					
ѣ	ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ
-цѣн-					
ѣ	ѣ	--	--	ѣ	--
-вѣтр-					
-	--	ѣ	--	ѣ	--
-					
-звѣзд-					
-	--	--	ѣ	ѣ	ѣ
-					
-звѣрх-					
-	--	ѣ(5)/ѣ(1)	--	ѣ	ѣ
-					
-лѣк-					
-	--	--	ѣ	ѣ(16)/и(4)	ѣ(22)/и(3)
-					
-мѣр-					
-	--	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ
-					
-мѣш-					
-	--	--	ѣ	ѣ	ѣ
-					
-нѣст-					
-	--	--	ѣ	--	ѣ
-					
-рѣч- (зн-ня «річ, предмет»)					
-	--	ѣ(3)/ѣ(9)	--	ѣ(1)/ѣ(20)	--
-					
-смѣј-					
-	--	--	ѣ	ѣ	ѣ
-					
-сѣј-					
-	--	ѣ	--	ѣ	--
-					

На кількісному фоні спільних коренів для усіх чотирьох представників Острозького осередку (44 морфеми), явно вирізняється мовне багатство Д. Наливайка, у творі якого 35 оригінальних коренів з ятевим виявом: *-блѣд-*, *-бѣл-*, *-вѣж-*, *-вѣж-*, *-гнѣзд-*, *-дрѣм-*, *-дѣд-*, *-дѣт-*, *-звѣт-*, *-зѣл-*, *-квѣт-*, *-лѣв-*, *-лѣз-*, -

лѣн-, -лѣт- («літати»), -мнѣй-, -мѣз-, -мѣт-, -пѣн-, -пѣр-, -пѣсн-, -рѣз-, -рѣк- («мова»), -рѣк- («ріка»), -смѣх(и)-, -снѣж(ж)-, -срѣб-, -стрѣл-, -стѣн-, -сѣн-, -сѣт-, -тѣк(ч)-, -хѣтj-, -хлѣб-, -цвѣт(ч)-; у творі В. Суразького їх 5: -нѣц-, -прѣсн-, -спѣх(и)-, -сѣк-, -тлѣн-; у творі Х. Фіلالета – 2: -пѣк(ч)-, -свѣж-.

Хоча таке кількісне співвідношення може бути зумовлене й обсягом досліджуваних творів.

Результати мовного дослідження продемонстрували певну тенденцію авторів у друкуванні (можливо й вимові) **ѣ** у більшості спільних коренів – 24 з 44 зазначених морфем. У решті коренів ті вагання у написанні **ѣ**, що проявились у використанні графем **ε** та **и** не можуть вважатись характерною ознакою рефлексії ***ě** у проаналізованих острозьких стародруках, ці поплутування швидше є доказом складної боротьби писемної традиції і розмовної стихії.

Як бачимо, на прикладі використання **ѣ** фонетична система мови представників різних мовних територій загалом подібна та не має яскравих проявів регіональних рис, живомовна фонетика проаналізованих творів проступає досить слабо. В. М'якішев, наприклад, пояснює цей факт, по-перше, хорошим вишколом тогочасних друкарів та стійкістю прийомів традиційної орфографії [4: 73], по-друге, тим, що «стремясь удержать свой высокий статус, руская мова избегала диалектных черт регионального характера и не обращалась к фонетическому письму» [4: 111]. Можливо, зважаючи на повне превалювання графем **ѣ** у досліджуваних стародруках, є сенс припускати те, що автори справді свідомо обмежували народнорозмовні вияви цієї фонемі. Подібно до того, як білоруські автори букву **ѣ** майже або цілком вилучили з письма / друку, запропонували **ε**, українські ж навпаки літеру **ѣ**, як правило, зберігали.

Отже, із проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

– у проаналізованих стародруках спостерігається послідовна тенденція збереження графем **ѣ**. На тлі незначного сплутування цієї графемі з **ε** та **и** можна стверджувати про гіперкоректне написання **ѣ** у творах В. Суразького, Х. Фіلالета й Д.Наливайка;

- попри превалюючий рефлекс ***ě** > **ѣ** у друках представників ОКО, все ж можна виділити й певні тенденції, викликані як польською розмовною стихією – відмінність виявів залежно від наголосу, так і південноукраїнською – друк **и**.

– відсутність інших виявів, крім **ε** в А.Римші говорить не про цілковите протиставлення його живомовних рефлексів ***ě** іншим представникам ОКО, а передовсім про інше місце друку (набору) Римшиного вірша – Вільно.

Список використаної літератури

1. Акти Житомирського гродського уряду (1590 р., 1635 р.) / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004.
2. Близняк М. Острозький освітньо-культурний осередок XVI-XVII ст. в працях Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / М. Близняк // Життя і Слово. – 1997. – 6 серп. – С. 4.
3. Мойсієнко В. Фонетична система українських поліських говорів у XVI-XVII ст. – Житомир, 2006.
4. Мякишев В. Язык Литовского Статута 1588 года. – Краков, «Lexis», 2008. – 717 с.
5. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український «Крехівський Апостол». – Варшава, 1930.
6. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків, 2002.

Светлана Радомская

***Особенности рефлексации *Ĕ в произведениях деятелей
Острожской культурной общности (А. Римша, В. Суражский,
Х. Филарет, Д. Наливайко)***

В статье показаны результаты фонетического анализа рефлексов *Ĕ в острожской печати и проведено сравнительную характеристику зафиксированных реликтов. На основе фактического материала установлено проявление живых речевых черт в исследуемых произведениях.

Ключевые слова: *корень, ударная позиция, рефлексация, графема, острожская древнепечать.*

Svitlana Radomska

***The peculiarities of reflexation of *Ĕ in the works of Ostrog
cultural centre activers (A. Rymsha, V. Surazskiy, H. Philaret,
D. Nalyvaiko)***

In the article was represented the phonetical analyses of reflexes of *Ĕ results in the Ostrog's prints and was pursued the comparative description of the discovered relicts. On the basics of the factual material was determined the expression of living linguistic features in the studied works.

Key word: *root, stress position, reflexation, grafema, ostrog's old prints.*